
Norden, rätten, historia – Festskrift till Lars Björne

Toimittajat/redaktörer

Jukka Kekkonen
Pia Letto-Vanamo
Päivi Paasto
Heikki Pihlajamäki

Toimitussihteeri/redaktionssekreterare

Pasi Mustonen

Tilausosoite/beställningar

Suomalainen Lakimiesyhdistys
Kasarmikatu 23 A 17
00130 HELSINKI
p. (09) 6120 300, f. (09) 604 668
sly@lakimies.org
www.lakimies.org

Kannen suunnittelu: Heikki Kalliomaa

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

ISSN 1458-0446

ISBN 951-855-237-1

Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi 2004

Innehåll

Nordisk rätthistoria: Lars Björne 60 år	7
<i>Inger Dübeck</i>	
Forholdet mellem konkubinater og ægteskab i dansk retshistorie: et spørgsmål om ret eller moral?	9
<i>Jyri Inha</i>	
Diskret maktkamp mellan kejsaren och hans energiske prokurator – Matthias Calonius och upphovet till lagenlighets tillsyn i den Kejsarliga regeringskanseljen	35
<i>Jukka Kekkonen</i>	
Fragment ur den rättshistoriska metoddiskussionen	51
<i>Mia Korpiola</i>	
Kyrkotukt för hela folket: hertig Gustafs av Saxon "horerij" och luthersk kyrkodisciplin i Sverige på 1500- och 1600-talen	65
<i>Toomas Kotkas</i>	
Lemminkäinen-sånger i <i>Kalevala</i> – en historia om arkaisk rätt	101
<i>Pia Letto-Vanamo</i>	
Internationella idéer och den nationella realiteten	115
<i>Sigurður Línvald</i>	
At sælge viden	129
<i>Bo H. Lindberg</i>	
Salus publica och dominium: korporativism och äganderätt i tidig ny tid.	143
<i>Dag Michalsen</i>	
Rettsvitenskapens mange identiteter – bidrag til den rettsvitenskapshistoriske metode.	171

Kjell Å. Modéer

Östersjöområdets rättsliga kartor –
rättskulturella konstruktioner i förändring. 193

Rolf Nygren

Reflexioner om den svenska kommunala självstyrelsen –
ett svenskt-finskt rättsarv. 207

Päivi Paasto

Om äganderättens ursprung i den nordiska
och den europeiska diskussionen på 1800-talet. 223

Claes Peterson

Debatten om 1826 års förslag till en allmän civillag –
en svensk kodifikationsstrid? 245

Heikki Pihlajamäki

”At synd och laster icke skall blifwa ostraffade”:
straffrättsligt appellationsförbud i svensk rättshistoria 265

Marie Sandström

Den svenska modellen –
en juridisk metodlära i tre platta paket 291

Ditlev Tamm

Holbergs naturret og nordiske retsvidenskab 311

Heikki Ylikangas

Twisten om nybyggarrättigheter som orsak för storskiftet 325

Författare 345

Jyri Inha

Diskret maktkamp mellan kejsaren och hans energiske prokurator – Matthias Calonius och upphovet till lagenlighetstillsyn i den Kejsarliga regeringskonseljen

MATTHIAS CALONIUS OCH DEN FINSKA RÄTTSVETENSKAPEN I BÖRJAN AV AUTONOMITIDEN

Matthias Calonius (1738–1817) nämns vanligen som den mest betydelsefulla påverkaren av den premoderna rätten och den begynnande finska rättsvetenskapen i slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet. Han verkade först som biträdande lärare vid den filosofiska fakulteten vid Åbo Akademi, från år 1771 som lärare vid den juridiska fakulteten och som professor i rättsvetenskap från år 1778. 1793–1800 var Calonius medlem i den högsta domstolen i Sverige. När Finland som följd av kriget 1808–1809 blev ett autonomiskt storfurstendöme av det ryska kejsardömet, verkade Calonius som sakkunnig i ordningsställandet av den inhemska förvaltningen. 1809–1816 var Calonius prokurator, lagövervakaren i det nygrundade regeringsorganet, regeringskonseljen.¹

Calonius hade en mångsidig förbindelse till rättsvetenskapens utveckling i slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet. Calonius var närmast en (efter)naturrättslig konservativ, och i hans (mestadels på latin utgivna) skrivelser uppdagades den för naturrätten typiska indelningen till rättens naturliga, igenkännbara lagar och till positiv rätt som ett system producerat av

¹ Se närmare t. ex. Björne Lars, *Patrioter och institutionalister. Den nordiska rättsvetenskapens historia I*, Stockholm 1995 och Klami Hannu Tapani, *Suomen oikeustiede Ruotsin vallan aikana II: nollatilasta Matthias Caloniukseen*, Åbo 1982.

staten. Betoningarna i Calonius rättsliga tänkande syftade på klassificering av statens rätt och rättsvetenskap, vanligen på ganska praktisk plan, och som förespråkare för naturrättsligt samhällskontrakt pekade Calonius på statens (regenthusets) väsen som företrädare för den allmänna lagstiftningsviljan, i vars fullbördan naturrätten och de positiva lagarna sammanfogades till en rättslig helhet. Detta å sin sida visade sig i Calonius synpunkter på grunderna av tolkning av rätten och lagarna; i motsats till vissa drag av upplysningens rättsliga tänkande (till vilka Calonius hade en mestadels kritisk inställning) ansåg Calonius den rättsliga tolkningen vara först och främst en produkt av staten och dess rätt av staten dvs. härskaren, inte så mycket anvisningar om rättens innehåll som utfärdats av det rättsliga systemet eller rättsvetenskapen som observerat systemet.

Calonius utgav en omfattande produktion, t ex. om civilrätt (*Föreläsningar av Civilrätt, Praelectiones in Jurisprudentiam civilem*, utgivna tryckta på latin 1810, översätt. till finska 1908), straffrätt samt process- och kyrkorätt. Produktionen har samlats till verket *Opera omnia I–IV*, som utgavs av A. I. Arwidsson i Stockholm 1829–1836.

UTFORMNINGEN AV DEN KEJSERLIGA REGERINGSKONSELJEN OCH DESS PROKURATORSÄMBETET

Kampen om stadgandet av lagövervakning

När Finland som en följd av kriget 1808–1809 mellan Sverige och Ryssland blivit del av det ryska kejsardömet, blev det aktuellt att organisera Finlands förvaltning för den här nya statliga konstellationen.² När lantdagsständerna på inbjudan av kejsaren Alexander I hade samlats, sattes, på grund av en motion³ om grundandet av en regeringskonselj, en speciell kommitté för förberedning av ett förslag om organisering av Finlands centrala förvalt-

² T. ex. Jussila Osmo, *Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863*. Helsingfors 1969, s. 18–21.

³ T. ex. Rauhala K. W., *Suomen keskushallinnon järjestämisestä vuosina 1808–1809 I*. Helsingfors 1910, s. 143–144; Torvinen Taimi, *Valtioneuvoston historia 1917–1966 I*. Helsingfors 1978, s. 14–17; och Inha Jyri, *Valtioneuvoston oikeuskanslerin virka-aseman muotoutuminen 1917–1919*. Vammala 1997, s. 43–44.

ning. Som ordförande för kommittén tillsattes ordförande för prästståndet, biskop Jacob Tengström, och kommittén hade från första början en stark förbindelse till de åsikter som kejsaren och hans närmaste rådgivare företrädde om organisering av Finlands översta förvaltning.⁴

Kejsarens närmaste rådgivare, speciellt statssekreterare Mihail Speranskij, fungerade under kommitténs arbete aktivt för att inrikta detta på spår som var gynnsamma för St. Petersburg. Samtidigt när kommittén höll på att organisera sig, bad Speranskij, på grund av sina diskussioner med kejsaren, professor Matthias Calonius, Finlands dåtida kanske mest kända jurist, att delta i kommitténs arbete som dess rådgivare och förberedare av några förslag till stadganden. Valet av Calonius hade utan tvivel att göra både med hans viktiga juridiska sakkunskap och med situationens politiska särdrag. Speranskij, som strävade efter att få den nya centralförvaltningen accepterad både av St. Petersburg och av de finska ständerna, höll – inom ramerna av den fortfarande oförändrade ryska härskarabsolutismen – ett öga på funktionaliteten av den nya rysk-finska dubbelregimen samt några också i St. Petersburg ännu mera moderna tankar om organisering av den exekutiva makten under kejsaren enligt västeuropeiska förebilder. Kejsarrikets nya gränsländ skulle få ett västerländskt ansikte, uppbytt på tsarens händer.⁵

På grund av dessa skäl strävade Speranskij som sin kejsares representant efter att både övervaka progressionen av arbetet av ständernas kommitté och att leda detta också via finska sakkunniga till vissa riktningar. Detta förklarar både de senare skeden av kommitténs förslag och Calonius verksamhet under projektets lopp.

När kommitténs första förslag (*”Underdånigaste förslag till nya Finlands Regerings Konselj”*) redan innehöll huvuddragen av organisationen för den senare regeringskonseljen, bl.a. divisionen i två avdelningar enligt indelningen av rättsliga och civila ärenden, och när det blev färdigt redan några

⁴ Tyynilä (*Senaatti*. Helsingfors 1992, s. 24 ff) har beskrivit kommitténs karaktär som ”kejsarens kommitté i ständernas kommittés kläder”. Skissen till anordnande av Finlands centralförvaltning, som förberetts före Borgå lantdagarna och till vilkets utformning bl.a. general G. M. Sprengtportens föreställningar till Alexander I (se närmare t. ex. Tyynilä, s. 17–23 och Rauhala, s. 143–145) påverkat, skulle enligt kejsarens och hans rådgivares (i synnerhet Mihail Speranskij) vilja behandlas i en kommitté som var utklädd till ständernas kommitté – detta förutom för att slutföra skissens innehåll också för att finnarna kunde godkänna den som ”sitt eget” förslag.

⁵ Speranskij:s brev till Calonius 3.4.1809, Lantdagsprotokoll av prästståndet 1809, s. 494. Se också t. ex. Tyynilä, s. 16–18 och 24–25 samt Inha, s. 44 ff.

dagar efter tillsättandet av kommittén, har Speranskij och hans medhjälpare ansetts ha givit kommittén förslagets huvudsakliga innehåll redan vid tillsättandet av kommittén. När också Calonijs sedan på basis av kommitténs förslag gjorde sitt förslag (*”Underdånigaste förslag till organisation av nya Finlands Regerings-Konselj”*) på bara ett par veckor, är det sannolikt att också han visste om St. Petersburgs åsikter angående projektet åtminstone mestadels förut. Detta förklarar också de nymodigheter som var i Calonijs förslag och som hade en betydande inverkan på både utformningen av regeringskonseljen och på Calonijs egen verksamhet som dess första lagövervakare.⁶

Typiskt för Calonijs förslag var både dess delvis märkbart detaljerade innehåll och dess fokusering på några punkter som inte hade behandlats i kommitténs första förslag. Också på grund av sin egen bakgrund (professor i juridik vid Åbo Akademi, f.d. medlem i den högsta domstolen i Sverige) framhävde Calonijs i sitt förslag kontinuiteten av svensk rätt, den kollegiala strukturen och procedurerna för beslutfattandet i den nya finska centralförvaltningen enligt den samt lagbundenheten av de översta lagskipnings- och förvaltningsfunktionerna. För det sistnämnda föreslog Calonijs till IV kap. (26–28 §) av den nya ”organisationen” speciella stadganden om regeringskonseljens lagövervakning, utförd av en ny ämbetsman, regeringskonseljens justitiekansler (*Justitiae-Canceller*).⁷

Enligt 26 § i Calonijs förslag hörde övervakningen av regeringskonseljens funktioner till generalguvernören, kejsarens representant som högsta ämbetsman i autonoma storfurstendöms dubbelövervaltning, som dock assisterades av justitiekanslern som var utnämnd av kejsaren. Justitiekanslerns uppgift var att enligt den av kejsaren fastställda instruktionen (*Instruction*) i all noggrannhet övervaka lagbundenhet av lagskipning och ekonomiska förvaltningsärenden – dvs. funktionerna av konseljens två avdelningar (departement) – så att landets grundlagar (*Constitution*) samt ständernas privilegier förblev okränkta och att i alla ärenden följdes rättvisa och ordning och att de lagsökande behandlades milt och med god vilja.

I delen som rörde lagövervakning strävade Calonijs i sitt förslag på detta sätt efter att åstadkomma kontinuitet till Sveriges justitiekansler-institution,

⁶ Närmare t. ex. Tyynilä, s. 27 ff. Calonijs gav sitt förslag (Allerunderdånigaste förslag till organisation af en Regerings-Conseil för nya Finnland) till kommittén 18.4.1809. Förslaget t. ex. i verket Matthias Calonii, *Svenska Arbeten* (Supplementband), Helsingfors 1870.

⁷ Närmare Inha, s. 44 ff.

som sedan den karolinska tiden hade utformats till konungens och hans regerings överste kronjurist, konungens juridiska rådgivare och kollegiernas (den översta centralförvaltningen som härskades av den översta adeln) lagövervakare och som efter ständernas tid hade i regeringsformen (1772) av Gustaf III klart igen fått en ställning som kronjurist. Eftersom Calonius också efter början av autonomitiden höll sina förbindelser till Stockholm aktiva, var han utan tvivel också medveten om kontinuiteten av justitiekanslersämbetet i den nya svenska regeringsformen 1809 – i hög grad sådant som det varit i de gustavianska grundlagarna (1772 års Regerings-Form, 1789 års Förenings- och Säkerhets-Act). Just av dessa skäl hade justitiekanslern i Calonius förslag mestadels samma funktioner som sin företrädare i de gustavianska stadgandena: 1) allmän övervakning av efterföljande av lagar och författningar samt av laglighet av ämbetsutövande, med uttrycklig plikt att rapportera till kejsaren, 2) justitiekanslerns ”institutionella” plikt att vara närvarande i konseljens sessioner och övervaka dem samt plikten att granska konseljens protokoll och annat material, och 3) vissa åklagarfunktioner och funktioner som övervakare av åklagarna. Motiveringar för och omständigheter kring denna kompetens var dock helt annorlunda än tidigare.⁸

I autonomitidens nya maktpolitiska konstellation, vid organisering av rysk-finsk administration i teori och praxis, var Calonius tvungen att justera de här kontinuitetsfaktorerna så att det i kejsarens och hans rådgivares ögon kunde manifesteras ett acceptabelt förhållande till det förra moderlandet. Detta betydde att lagövervakningsstadgandena i Calonius förslag utformades till en helt genomtänkt men för politiska skäl osynlig balans mellan generalguvernören som kejsarens representant och högsta ryska ämbetsman i landet, och justitiekanslern, regeringskonseljens lagövervakare som enligt Calonius idéer skulle vara så inhemsk och obunden som möjligt. I den på många sätt öppna och osäkra maktkonstellationen, som karakteriserade början av autonomitiden mellan finnarna och deras nya härskare, strävade Calonius efter att i all tysthet omorganisera den gustavianska kronjuristens maktbefogenheter till ett skydd för den finska regeringen i möjliga framtida kamp mot kejsarabsolutismen.

Kejsarens rådgivare i St. Petersburg, först och främst Speranskij, förblev dock inte omedvetna av dessa betoningar i Calonius förslag. Ryssarnas motslag kom genast efter att ständerkommitténs slutliga förslag var färdigt.

⁸ Närmare t. ex. Inha, s. 33–43.

I ständernas slutliga förslag, som blev färdigt i slutet av april⁹, omnämndes både justitiekanslern enligt Calonius förslag och en advokatfiskal för alla regeringskonseljens expeditioner. Om kompetensutdelning mellan justitiekanslern och advokatfiskalen stadgades dock inte uttryckligt, och närmare regler om justitiekanslerns uppgifter såsom i Calonius förslag saknades mestadels. Liksom påvisats i tidigare forskning¹⁰, häntyder ständernas förslag som helhet på det faktum, att advokatfiskalens ämbete hade fokuserats till åklagarfunktioner och övervakandet av åklagarna, möjligen också av konseljens expeditioners procedurer – vilket betydelse hade betonats redan i ständernas tidigare preliminära förslag och Calonius förslag.¹¹

Detta var dock inte tillräckligt för ryssarna, som hade hela tiden syftat till att inverka på ständernas arbete (se s. 2). Efter ständernas förslag blivit färdigt gjorde Speranskij och hovrättsassessoren Rob. H. Rehbinders som assisterade honom på grundval av det ett nytt förslag till lantdagen för att där få ständernas utlåtande av saken. I detta sammanhang lämnade Speranskij ut ur det förslag som nu var på väg till lantdagen några helheter som, t.ex. paragraferna om regeringskonseljens lagövervakning och justitiekanslerns ämbete som speciellt framförts av Calonius. Speranskij, som lite tidigare med största sannolikhet aktivt hade medverkat till att det – vid sidan av justitiekanslerreglerna – också skulle finnas stadganden om regeringskonseljens advokatfiskal i ständernas förslag, strävade nu – när han ville avskaffa justitiekanslersparagraferna helt – efter att förändra det planerade advokatfiskalämbetet till en tydligt mera allmänt definierade lagövervakare än den som fanns i Calonius förslag.¹²

Orsakerna till detta var ännu en gång allmänpolitiska. Bakgrunden till Speranskij förslag, den västeuropeiskt färgade men dock ännu endast av kejsarabsolutismen formade omgivningen för lagförberedningen i St. Pe-

⁹ Förslagsdokumentet som undertecknats av ständernas kommitté är odaterat, men i texten som kopierats till Pehr Törnqvists kopiainsamling är datumet givet som 25.4.1809. Se närmare t. ex. Tyynilä, s. 30.

¹⁰ Särskilt Inha, s. 44–45. Hidén Mikael (Säätyin asiamiehestä oikeusasiamieheen. Lainvalvoja-idean vaiheita ennen hallitusmuodon säätämistä. *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* 1967, s. 346–376) har hänvisat (s. 353–354) till paragraf 4 och 9 i kommitténs förslag och ansett att det i advokatfiskalens kompetens hade varit tillänt att särskilt infoga övervakande av konseljens tjänstemän. Advokatfiskalen hade då fungerat som högsta övervakare av konseljens förvaltning och justitiekanslerns uppgifter hade fokuserats på övervakande av åklagar- och domstolsämbetet.

¹¹ Se också tidigare s. 2.

¹² Närmare t. ex. Tyynilä, s. 27–32.

tersburg, uttryckte försiktighet och ovilja att vid organisering av centralförvaltning för det nya gränslandet binda sig till någonting mer än vad man hade vant sig vid i kejsardömet och dess allmänriska rättskultur à la *ancien régime*. Speciellt en sådan reglering som föreslagits av Calonijs var i sin detaljerade indispositiva natur alltför svensk och riktade uppmärksamhet på övervakning av lagskipning och förvaltning samt upphållandet av (de gustavianiska) grundlagarna på ett sätt som man inte lätt kunnat förklara åt kejsaren.

Den här motsättningen framhövdes snart i senare skeden av projektet. Olikheterna mellan synpunkterna av Calonius och ryssarna kristalliserades så småningom till olika åsikter om den ömsesidiga positionen mellan generalguvernören som ordförande för regeringskonseljen och lagövervakaren (justitiekanslern eller advokatfiskalen). Detta betydde att kampen om naturen av konseljens lagövervakning kanaliserades till tolkning och praxis. Avgörande för dem var åter vem som kom att uppta de väsentligaste positionerna för lagövervakning i den nygrundade konseljen, som generalguvernör och som konseljens lagövervakare (eller lagövervakare för en del av konseljen).

Eftersom ständerna redan med ett separat lantdagsförslag¹³ hade tagit ställning till grundandet av justitiekanslersämbetet och då det här förslaget inte hade enhälligt accepterats hos ständerna, sade dom i sitt utlåtande om Speranskij's förslag ingenting om grundandet av ämbetet. Sålunda innehöll den nya instruktionen för regeringskonseljen som föredrogs till kejsaren i slutakten för Borgå lantdag och som kejsaren 18.8.1809¹⁴ underskrev endast – och helt enligt Speranskij vilja – allmänna stadganden om lagövervakning i konseljen dvs. stadgandena om departementens advokatfiskal. Maktkonstellationen mellan generalguvernören som kejsarens representant och inhemska ämbetsmän i konseljen tycktes då betonas så att också advokatfiskalen, lagövervakaren för konseljen eller delen av den skulle vara klart underordnad generalguvernören och utan även indirekt kompetens för tillsyn av generalguvernörens ämbete.¹⁵

¹³ Petitionsförslaget om grundande av justitiekanslersämbetet hade framförts i adelsståndet 30.6.1809, och Speranskij's förslag utdelades till ständerna först efter att det framförts. Traditionen om en gustaviansk lagövervakare från svenska tiden syntes på Borgå lantdag: som tillfällig, för lantdagen utsedd justitiekansler fungerade företrädaren för adelsståndet, Åbo hovrätts president A. Tandefelt. Närmare t. ex. Inha, s. 45 och Tyynilä, s. 31.

¹⁴ Enligt den s.k. gregorianska kalendern.

¹⁵ Närmare t. ex. Inha, s. 46 ff.

När grundandet av regeringskanseljen höll på att få sin reglering på sommaren 1809, strävade den till generalguvernör redan valda Mihail Barclay de Tolly efter att definitivt ingripa i den faktiska organiseringen av kanseljen och dess lagövervakning. Av orsaker som hade sin basis i hans egen ställning hade Barclay de Tolly redan i juni 1809 givit ett utlåtande om förslaget av ständernas kommitté och Speranskij, som berörde framför allt kompetensförhållandena mellan generalguvernören och gränslandets övriga översta centralförvaltning. Där ansåg Barclay de Tolly m.m. att det utöver generalguvernören inte behövdes något annat förvaltningsorgan i Finland och att ärendena som hade med finsk lagskipning att göra borde hanteras genom en ny speciell domstol i St. Petersburg. När Speranskij dock gick framåt med sitt eget, genom ständerna behandlade förslag, nöjde Barclay de Tolly sig – efter att ständerna givit sitt utlåtande om Speranskij's förslag – med att kommentera några punkter i förslaget som redan var på väg till kejsarens godkännande. De här kommentarerna berörde först och främst utnämnan- de av regeringskanseljens medlemmar och föredragningsprocedurer i kanseljen. Desto viktigare blev dock från Barclay de Tollys synpunkt ställningen av de personer med vilka han skulle utöva sin nya makt som kejsarens närmaste representant och ordförande för det nya regeringsorganet i Finland.¹⁶

När kejsaren fastställt den nya instruktionen för regeringskanseljen framträdde kampen om lagövervakningens natur i kanseljen i översättandet av instruktionen på ett karakteristiskt sätt. Efter att Speranskij hade genom tillvägagångssätt som granskats tidigare eliminerat stadgandena om gustaviansk justitiekansler från ständernas förslag och när lagövervakning i kanseljen hade intagits bara i advokatfiskalens uppgifter (som var bara allmänt definierade), hade Speranskij i sitt slutgiltiga franskspråkiga förslag kallat advokatfiskalen "Procureur". Detta var ägnat att identifiera – knappast tillfälligtvis – ämbetet med rysk centralförvaltningstradition med rötterna i Katarina den Stores regeringsperiod, enligt vilken huvudprokuratorn ledde kejsardömet's justitieförvaltning, vanligen som ordförande för regerande senat, från år 1802 också som chef för justitiedepartementet.¹⁷

Eftersom advokatfiskalens kompetens som lagövervakare i regeringskanseljen dock var avsiktligt allmänt formulerad och när det inte kunde finnas något tvivel på ämbetets ovillkorligt underordnade natur i relation till

¹⁶ Om Barclay de Tollys åtgärder vid organisering av regeringskanseljen se närmare t. ex. Tyynilä, s. 30 ff och Inha, s. 46 ff.

¹⁷ Närmare Inha, s. 46–47 och 21 ff.

generalguvernören, var det nya regeringsorganets "Procureur" en skicklig st. peterburgisk kombination av mera skenbar självständighet som prekonstitutionalistisk lagövervakare och symboliken av den absolutistiska ryska centralförvaltningstraditionen. De finska gustavianerna, speciellt Calonius, försökte dock förändra denna situation till sin fördel redan under översättningsprocessen av det franskspråkiga förslaget och under den praktiska organiseringen av konseljen som var samtidigt på gång.¹⁸

Översättningen till svenska av det slutgiltiga förslaget granskades och godkändes i det nya regeringsorganets plenum 3.10.1809. I översättningen, som har ansetts¹⁹ vara av Jacob Tengström och Calonius, hade advokatfiskalen i ständernas förslag – som av Speranskij hade alltså förändrats till "Procureur" – översatts vara "Conseillens Procurator". Det nya regeringsorganets lagövervakare, som enligt Calonius ursprungliga målsättning skulle ha grundats som så självständig som möjligt, fick alltså ett ämbetsnamn som kunde innebära direkt identifiering av ämbetet med den ryska förvaltningen men också hänvisa till lagövervakarens (i jämförelse med rysk förvaltnings-tradition) mera självständiga position i förhållande till *hela* konseljen.²⁰

Formellt var innehållet av instruktionen om den nya lagövervakaren, prokuratorn, på grund av sin historia ganska allmänt. Enligt 6 punkten i instruktionen nämnde kejsaren omedelbarligen prokuratorn, som enligt 27 punkten var omedelbarligen underkastad generalguvernörens befallningar. Enligt 31 punkten ålåg det prokuratorn bevaka att 1) "ordning och skick i Rättegången, och vid målens hanterande, iakttages", och att "Conseillens Tjenstemän noga fullgöra sina skyldigheter, och att deras Embetsfel varda, efter Lagarnas stränghet, beifrade".

Så var den lagstadgade ämbetspositionen av regeringskonseljens nya lagövervakare klart svagare än denna av den gustavianska justitiekanslern. Prokuratorsämbetets i St. Petersburg planerade underordnade natur i förhållande till både kejsaren och som hans representant i gränslandets förvaltning fungerande generalguvernör fokuserade prokuratorns kompetens – liksom

¹⁸ Om de "ungkonstitutionella" dragen i Speranskijs idéer, om deras förbindelse t. ex. med fransk statslära, särskilt Montesquieus åsikter samt om deras inflytande på regeringskonseljens struktur och uppgifter se närmare t. ex. Rauhala, s. 214, Jussila, s. 31–33, Tyynilä, s. 37–40 och Inha, s. 46.

¹⁹ Tyynilä, s. 33. Tyynilä hänvisar till denna del till ett rekommendationsbrev som Speranskij skickat till Barclay de Tolly.

²⁰ Översättningens godkännande framkommer ur regeringskonseljens plenumprotokoll 3.10.1809.

den av advokatfiskalen i Speranskijs planer – till tillsyn av lagligheten av konseljens tjänstemäns aktiviteter och till översyn av annan lagskipning.

När stadgandena och deras översättning blivit färdiga blev det väsentligaste i kampen om den nya lagövervakarens position den faktiska, även personliga konstellation i vilken de tillämpades. Där spelade både den händelserika historien av förberedningen av instruktionen och personerna som kom till posterna av generalguvernören och prokuratorn i den nya regeringskonseljen en avgörande roll i hur den nya lagövervakaren, senare lagövervakarinstitutionen faktiskt började se ut.

Prokurator Calonijs och funktionerna av en självständig lagövervakare

Eftersom generalguvernör Barclay de Tolly var tvungen att nöja sig med Speranskijs och ständernas förslag om regeringskonseljens struktur och uppgifter som beredare samtidigt i både rättsliga och ekonomiska ärenden, måste han genast när konseljen började sitt arbete stöda sig till annan sakkunskap speciellt när det gällde rättsliga frågor. I denna situation kom det nya lagövervakarämbetet, prokuratorn genast till nyckelposition. När konseljens sammansättning skissades, föreslog Barclay de Tolly i sitt brev till Speranskij 4.8.1809 att Calonius skulle nämnas till prokurator eller – om han inte skulle bli godkänd av kejsaren – till medlem av justitiedepartementet i konseljen; i båda fall skulle generalguvernören ha haft Calonijs sakkunskap till sitt förfogande speciellt när det gällde de nya förvaltningsprocedurerna till vilka Barclay de Tolly hade hänvisat redan tidigare vid förberedning av instruktionen (se s. 42).²¹

När Barclay de Tolly prioriterade Calonijs uttryckligt för prokuratorsämbetet ville han, förutom att ha Calonijs kunskaper till konseljens förfogande, skaffa sig en egen personlig rådgivare speciellt i rättsliga ärenden. Samtidigt påverkade han också – efter kejsaren godkänt generalguvernörens förslag till regeringskonseljens sammansättning utan förändringar – till förbättring av Calonijs materiella ämbetsposition, t ex. löneförhållanden så att prokuratorsämbetet kunde identifieras med ämbetet av konseljens medlem. Den här faktiska förändringen av prokuratorsämbetets status som skedde genast vid grundandet av regeringskonseljen var ägnad att skaffa möjlighe-

²¹ Närmare t. ex. Rauhala, s. 235 ff och Tynnilä, s. 44 ff.

ter för även väsentlig förbättring av prokuratorns faktiska position i jämförelse med den för advokatfiskalen planerade ställningen. Samtidigt innebär det dock också att prokuratorns ämbetsposition definitivt kopplades med generalguvernörens som honom uttryckligt underordnad. Punkten 27 i regeringskansljens instruktion, enligt vilken prokuratorn var generalguvernörens ”befallningar omedelbarligen underkastad” gjorde generalguvernören till landets översta förvaltningsövervakare, vilket alltså förändrade den gustavianska traditionen i vilken lagövervakare-justitiekanslern hade varit den enda och översta övervakaren av förvaltning och lagskipning, direkt och endast ansvarig gentemot konungen eller ständerna.²²

I den här korssjön började Calonius genom sina aktiviteter skissa praktiska funktioner för autonomitidens prokuratorinstitution. Hans verksamhet hade klar förbindelse till hans tidigare åsikter om positionen och uppgifterna av justitiekanslern för det översta regeringsorganet. Den förbättring i prokuratorns status som Barclay de Tolly hade av sina egna skäl åstadkommit, kompletterades av Calonius självständiga och aktiva arbete.

Den företagsamma prokuratorn och reformerna av instruktionerna 1811–1812

Snart efter att Calonius hade börjat i sitt nya ämbete blev det igen aktuellt att definiera prokuratorns ämbetsposition i stadgandena. Detta berodde både på behovet av att precisera några ganska generellt formulerade delar, t.ex. regler om lagövervakning, i konsljens instruktion och på strävanden att stärka St. Petersburgs och generalguvernörens grepp i funktioner av det översta finska regeringsorganet. Kejsaren Alexander I bekräftade redan i februari 1811 – halvtannat år efter grundandet av regeringskonseljen – instruktionerna för generalguvernören och prokuratorn. När konseljen hade blivit informerad av dem, väckte de uppmärksamhet speciellt till de delar där de klart ökade generalguvernörens självständiga kompetens mot både konseljen och dess prokurator. Konsljens motstånd till detta kulminerades i åsikten att de nya reglerna var mot finska lagar och mot den av kejsaren fastställda konselj-instruktionen, och personifierades snart i prokurator Calonius.²³

Rättsligt motstånd av Calonius och konseljen samt Calonius förhandlingar med generalguvernör Fabian Steinheil ledde våren 1811 till åtgärder från

²² Närmare t. ex. Inha, s. 47 och 33–43.

²³ Närmare t. ex. Rauhala, s. 384–421.

Steinheils sida. Följden av dessa var att kejsaren godkände både att låta instruktionerna granskas och tillämpning av dem inhiberas och – lite senare – tillsätta en speciell granskningskommitté²⁴ för instruktionerna. När konseljen enligt generalguvernörens medgivande fick välja kommitténs medlemmar utifrån konseljen själv, fick konseljen och dess aktiva prokurator inflyta till förändringar av instruktionerna, vilket högst antagligen var Caloniuss avsikt. Calonius förberedde i maj 1811 en kommentar om generalguvernörens instruktion, och hans biträde, prokuratorsadjoint Rob. H. Rehbinders en kommentar om prokurators instruktion. Innehållet av de här kommentarerna var centralt för förslaget som granskningskommittén gjorde åt St. Petersburg och på basis av vilka de nya förändrade instruktionerna blev fastställda av kejsaren 12.2.1812.²⁵

Den nya, enligt Calonius åsikter förändrade instruktionen för regeringskonseljens prokurator kom att forma en väsentlig del av stadganden om prokurators ämbete under autonomitiden. I den motsvarade prokurators ämbetsställning i mången mån den gustavianska justitiekanslerns uppgifter å ena sidan i tillsyn av lagenligheten av översta regeringsmaktens procedurer, å andra sidan i övervakning av landets allmänna förvaltning och lagskipning. Prokurators förbindelse till utövandet av den översta statliga makten genom kejsaren och hans representant i regeringskonseljen, generalguvernören, blev dock sådan som den oundvikligen efter autonomins nya statliga konstellation blivit förändrad till.

Den ömsesidiga positionen mellan prokuratorn och generalguvernören förorsakade då dualism som syntes redan i funktionerna av Barclay de Tolly och Calonius: i den kejsarliga autonomins förvaltningssystem måste prokuratorn enligt det ryska, i planering av regeringskonseljen dominerande tanke sättet ställas generalguvernören underordnad redan på grund av den ämbetsposition som generalguvernören som rysk ämbetsman och kejsarens representant i konseljens ledning hade. Samtidigt var prokuratorn dock ännu också autonomins och dess inhemska centralförvaltnings tillsynsmyndighet i den tidigare gustavianska traditionens anda. Prokuratorn var därför i princip kompetent också för tillsynen av lagenligheten av generalguvernörens funktioner.

²⁴ Om kommittén närmare t. ex. Tyynilä, s. 71–75.

²⁵ Närmare t. ex. Rauhala, s. 393 och Matthias Calonius, s. 68–75. De nya instruktionerna som var stadfästa av kejsaren framfördes till regeringskonseljen 22.2.1812. Regeringskonseljens plenumprotokoll 22.2.1812. Instruktionerna t. ex. i verket *Storfurstendömet Finlands Grundlagar jemte Ståndsprivilegierna och gällande Författningar angående Styrelseverket*.

ner – ett faktum vilket var uttryckligt viktigt för Calonius redan i förberedning och översättning av regeringskansljens instruktion när han betonade prokuratorns rätt till lagövervakningen av *hela* konseljen.²⁶

Den företagsamma prokuratorn och begynnande förvaltningspraxis

När reformerna av instruktionerna åren 1811–1812 slutade i mångt och mycket med regeringskansljens och dess prokurators seger, blev Calonius verksamhet under hans tjänstperiod (1809–1816) också ganska initiativrik och gav uttryck åt prokuratorns nya kompetens vitt ja självständigt. Calonius befäste praxis som blev mycket symptomatisk för ämbetets senare historia och enligt vilken prokuratorn vanligen var närvarande i konsljens sessioner och framförde till konsljens plenumprotokoll sina åsikter om procedurernas lagenlighet. Dessutom verkar Calonius ha använt den rätt han enligt 7 paragrafen²⁷ i prokuratorns instruktion hade att göra föreställningar i situationer i vilka konseljen eller generalguvernören hade lämnat prokuratorns anmärkningar ”utan uppmärksamhet”.²⁸

Eftersom Calonius strävade efter att befästa prokuratorns rätt att övervaka hela konseljen var han klart initiativtagare också i tillsynen av förvaltningen av konsljens departement och deras expeditioner. När in till prokuratorns instruktion av år 1812 hade – till följd av Calonius åtgärder som hänvisats till tidigare – tagits en speciell paragraf²⁹ om prokuratorns plikter i tillsynen

²⁶ Se också tidigare s. 37–40.

²⁷ Se tidigare s. 46.

²⁸ Ett typiskt exempel på Calonius initiativtagande i utvecklandet av utlåtandep Praxis är prokuratorns åsikt om grunderna till konsljens beslut i regeringskansljens plenum 18.4.1810. Regeringskansljens plenumprotokoll 18.4.1810. – Då konseljen i sitt beslut avviker från den åsikt, som prokuratorn framfört, lämnade denna sitt skriftliga utlåtande att tillfogas till konsljens protokoll. Konseljen ansåg dock i sitt sammanträde 15.5.1810 att utlåtandet inte skulle införas i protokollet, eftersom man inte ansåg prokuratorn ha rätt att kritisera konsljens åsikter. Regeringskansljens plenumprotokoll 15.5.1810. – Då den tidigare behandlade § 7 i prokuratorsinstruktionen från år 1812 fråntog möjligheten till en dylik tolkning, strävade Calonius efter dess ikraftträdande att befästa den nya rättsnormens effektiva tillämpning som en del av prokuratorsämbetets förstärkning gentemot konseljen som helhet. Se t. ex. regeringskansljens protokoll oktober–december 1814.

²⁹ Denna rättsnorm var § 5 i instruktionen enligt vilken det var prokuratorns plikt att efterfölja ”att Protocollerne i Conseillen riktigt blifva förde och i rätten tid justerade, samt att expeditionerne i likhet med Besluten författas och skyndsammeliggen utfärdas. Skulle

av konseljens förvaltning, syns Calonius ha använt detta som medel för förstärkning av prokuratorns roll som självständig vägvisare för hela konseljen.³⁰

Prokurator Calonius position som regeringskonseljens och generalguvernörens centrala rättsliga rådgivare förstärktes av den nya instruktionen av år 1812 och framför allt av den förvaltningspraxis han befäste. Denna position växte enligt tidigare betraktade tillvägagångssätt från och med början av hans ämbetsperiod, egentligen från processen för organisering av regeringskonseljen. Nyheten och instabiliteten av autonomins förvaltningssystem orsakade osäkerhet angående finnarnas verksamhet gentemot St. Petersburg men betonade av samma skäl prokuratorns betydelse och nödvändigheten av hans kompetens och utlåtanden för konseljens funktioner. I denna situation gestaltades den nya lagövervakarens position av det nya finska regeringsorganet till en kombination av särdrag av det svenska centralförvaltningssystemet och inflytelse av rysk rättförvaltningstradition. Den här kombinationen framkom i praktiska situationer enligt det speciella väsendet av gränslandets autonomi och också då med betoning av prokuratorns person.

Diskret maktkamp mellan kejsaren och hans energiske prokurator

Eftersom Matthias Calonius hade en väsentlig roll i planering av stadgandet av den inhemska regeringen, gav organisering av regeringskonselj och dess lagövervakning i slutresultaten – trots den starka styrande inflytelsen från ryssarnas sida – också uttryck åt kontinuiteten av svenska traditioner och den speciella statliga position de hade givit för Finland. De tillsynsuppgifter som var stadgade för prokuratorn och de han själv tog åt sig fokuserades av

Prokuratorn härutinnan eller i något annat, som till tjensten hörer, hos vederbörande Betjente förmärka försummelse och efterlåtenhet, äger han derom påminna hos Chefen för Expeditionen, eller i fall den felaktige vid Justitiae Departementet är tjenstgörande, hos Ordföranden derstädes, samt om rättelse ändock icke följer, förhållandet Conseillens pröfning underställa.”

³⁰ Ett typiskt exempel på detta är prokuratorns anmärkningar om förseningar i behandling av vissa ärenden i konseljens expeditioner, noteringar i regeringskonseljens plenumprotokoll 15.2.1814. – Så kunde Calonius utnyttja sin rätt att övervaka konseljens administrativa procedurer (prokuratorsinstruktionen § 5) i samband med rätten till allmän övervakning av konseljen (prokuratorsinstruktionen § 7) till att förstärka prokuratorns ställning som lagövervakare samt de administrativa praxis som uttryckte detta.

Calonius tänkande och aktiviteter uttryckligt till sådan tillsyn av förvaltnings-systemet som var stadgat och organiserat enligt de gustavianska grundlagarna. Samtidigt och just därför blev bakgrunden för alla tillsynsfunktioner den svenska rättsvetenskapens – och i praktiken förvaltningens – traditioner, systematik och begrepp om innehållet och betydelse av lagtillsynen i regeringen. Utan denna sakliga och personliga förbindelse hade positionen av regeringskansljens nya lagövervakare, prokuratorn, identifierats med den ryska förvaltningstraditionen och varit i sina framtida dimensioner helt annorlunda. Den energiske professorn och prokuratorn Calonius nådde i vändpunkten av finsk självstyrelse betydande seger i en diskret men konsekvent kamp mot sin kejsare.